

Het tekort

Maaslandse Monografieën, 77

Onder redactie van

Prof. Dr. A.-J. Bijsterveld (voorzitter)
Dr. W.J.M.J. Rutten (redactiesecretaris)
Prof. Dr. E. Aerts
Prof. Dr. A.M.J.A. Berkvens (vicevoorzitter)
Dr. M. van der Eycken
Dr. J.J. de Jong
Dr. R. Nouwen

Raad van Advies

Drs. Th.J.F.M. Bovens (Maastricht)
H. Reijnders (Hasselt)
Prof. Dr. C. Bruneel (Louvain-la-Neuve)
Prof. Dr. A. Heinen (Aken)
Prof. Dr. P.M.M. Klep (Nijmegen)
Prof. Dr. A. Labrie (Maastricht)
Prof. Dr. J.M.W.G. Lucassen (Amsterdam)
Prof. Dr. J.C.G.M. Jansen (Maastricht)
Prof. Dr. H. Soly (Brussel)
Prof. Dr. R. van Uytven (Antwerpen)

De in deze serie verschenen delen staan vermeld op pag. 280.

Stichting Maaslandse Monografieën

De Stichting Maaslandse Monografieën werd in 1964 in het leven geroepen door het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en Limburgs Geschied- en Oudheidkundig

Genootschap en staat onder bestuur van:

Drs. F.L.J.F. Jadoul (voorzitter)
Mevr. Mr. C. de Koster (secretaris)
Drs. H.J.L.M. Boersma MBA (penningmeester)
Mevr. B.J.F.M. Berden-Van Lier MMO
Prof. Dr. P.M.J.E. Tummers (vicevoorzitter)

Het tekort

Studies over de arbeidsmarkt voor mijnwerkers
in het Luikse kolenbekken vanaf het einde van de
negentiende eeuw tot 1974

door

LEEN ROELS

Hilversum
Verloren
2014

Dit onderzoek kwam tot stand met steun van de
Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek en
de Faculteit der Cultuur- en Maatschappijwetenschappen van de Universiteit Maastricht

De uitgave van dit proefschrift werd mede mogelijk gemaakt door de
Stichting Dr. P.G.J.M. Janssens
Stichting Sociaal Historisch Centrum voor Limburg
Stichting Unger van Brero Fonds

Op het omslag: Barakkenkamp bij zetel Xhawirs te Xhendelesse van de NV Wérister, ca.
1960. Coll. Blegny-Mine.

ISBN 978-90-8704-428-2
Tevens verschenen als proefschrift aan de Universiteit Maastricht.

© 2014 Leen Roels & Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

Typografie Rombus, Hilversum
Omslagontwerp Het Lab, Arnhem
Druk Wilco, Amersfoort
Bindwerk Van Waarden, Zaandam

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the author and publisher.

Inhoud

Woord vooraf	13
Inleiding	15
Theoretisch kader	18
Historiografie	20
Onderzoeksaanpak: bronnen en methodologie	23
Opzet en indeling van dit boek	26
1 Steenkoolwinning en arbeidsmarkt in het Luikse mijnbekken: een overzicht	28
Bedrijfsstructuur en ontwikkeling	29
<i>De bedrijfsstructuur</i>	29
<i>De ontwikkeling van de steenkoolproductie</i>	38
<i>De evolutie van het aantal arbeidskrachten</i>	42
Demografische en geografische aspecten van de arbeidsmarkt voor mijnwerkers	43
<i>Discrepanties op de lokale arbeidsmarkt</i>	43
<i>Het Belgische rekruteringsgebied en de binnenlandse pendel</i>	47
<i>Grensarbeiders</i>	60
<i>Immigranten</i>	61
Het Luikse en Nederlands-Limburgse kolenbekken vergeleken	65
2 ‘In Belgium, women do all the work’. De arbeid van vrouwen in de Luikse mijnen, negentiende - begin twintigste eeuw	71
Vrouwen in een mannenwereld	77
Mannenwerk, vrouwenwerk?	83
In en uit de mijn	86
<i>De lengte van het dienstverband</i>	87
<i>De periode tussen de dienstverbanden</i>	88
<i>De mobiliteit tussen de mijnen en alternatieve werkgelegenheid</i>	90
Plaats in de levenscyclus	91
Loon naar werk?	93
Besluit	96
3 Buitenlandse arbeiders in de Luikse steenkolenmijnen, 1900-1974	99
Aanloop: het verdwijnen van een beroepstraditie	103
De kolenslag: 1945-1958	107
Afloop: Het verdwijnen van een traditionele industrie	112
Besluit	115

4	Où sont les mineurs belges? Het tekort aan mijnwerkers tijdens en na de Tweede Wereldoorlog	117
	Arbeidsintensieve steenkoolnijverheid	120
	Het demografisch deficit als structurele oorzaak voor het arbeidstekort	123
	De Tweede Wereldoorlog als katalysator van het arbeidstekort	126
	Dwangarbeid	128
	De Kolenslag en de ‘desertie van de zonen’	130
	De dalende arbeidsproductiviteit en de slechte financiële situatie in de Belgische mijnen	133
	De steenkolenslag	135
	Arbeidsomstandigheden en arbeidsvoorwaarden: het mijnwerkersstatuut	136
	Propaganda voor mijnarbeid	137
	Huisvesting	137
	Opleiding	138
	Duitse krijgsgevangenen	140
	De komst van de vreemdelingen: ongewenst maar onvermijdelijk	142
	Besluit	143
5	‘Pour garder un mineur, il faut en recruter plusieurs’. Arbeidsdynamiek en arbeidsverloop	145
	Literatuur over het arbeidsverloop	147
	Bronnen en methoden	150
	De ontwikkeling van het relatieve arbeidsverloop na de Tweede Wereldoorlog	153
	De in- en uitstroom nader bekeken: het saldo	158
	De in- en uitstroom nader bekeken: de instroom	161
	De in- en uitstroom nader bekeken: de uitstroom	165
	Het ‘overlevingspercentage’ als maatstaf voor het verloop, 1924-1976	169
	Overlevingspercentages naar afkomst	172
	De gepresteerde diensttijd	176
	Het absenteïsme	179
	Besluit	184
	Samenvatting en conclusie	187
	Structuurelementen	188
	De vraagzijde: de zoektocht naar mijnwerkers	190
	De aanbodzijde: de vlucht uit de mijnen	193
	Arbeidsmarktgedrag en de wet van de remmende voorsprong	195
	Bijlagen	197
	1 Lonen en arbeidsduur	198
	2 Overzicht van de mijnsluitingen in het Luikse bekken, 1903-1980	208
	3 Overzicht van de soorten ontgonnen steenkool in het Luikse bekken in 1931	211
	4 De Luikse regio in 1947	212

5	De belangrijkste mijnwerkersgemeenten in de provincie Luik (naar het aantal inwonende mijnwerkers op totale bevolking), 1910	213
6	De werkboekjes als bron voor vrouwenarbeid in de Luikse mijnen	214
7	Gegevens over de in- en uitstroom van Belgische en buitenlandse mijnwerkers per jaar, 1947-1972	217
8	De administratie van het <i>Fonds National de Retraite des Ouvriers Mineurs</i> (FNROM)/ Nationaal Pensioenfonds voor Mijnwerkers (NPM) als bron	219
9	Verantwoording van het kaartmateriaal	228
10	De nettoproductie van steenkolen bij de Luikse mijnen, 1900-1979	229
11	De personeelsbezetting bij de Luikse mijnen, 1900-1979	230
12	Het aantal buitenlandse arbeiders in het ondergrondse personeelsbestand van de Luikse mijnen naar nationaliteit, 1951-1976	232
13	Het aantal Belgen en buitenlanders in het bovengrondse personeelsbestand van de Luikse mijnen, 1951-1976	234
	Gebruikte afkortingen	235
	Geraadpleegde bronnen	236
	Archieven	236
	Uitgegeven bronnen	237
	Gebruikte literatuur	239
	Résumé	254
	Summary	265
	Register	274
	Curriculum Vitae	279
	Grafieken	
1.1	Het aantal actieve steenkolenmijnen (NV's) en hun zetels in het Luikse bekken, 1904-1979	33
1.2	De arbeidskracht (schaal links) en de productie (x 1.000 ton) in het Luikse bekken, 1850-1978	39
1.3	Het totale aantal arbeiders, het aantal Belgische en buitenlandse arbeids- krachten in de Luikse mijnen, 1904-1973	43
1.4	Het aantal geboortes per duizend inwoners in de Luikse regio, de provincie Luik en België, 1866-1964	45
1.5	Het aandeel 14-20-jarigen en 14-30-jarigen in de totale ondergrondse bezetting van de Luikse mijnen, 1929-1976	46
1.6	Het aandeel van de sectoren in de totale werkgelegenheid in de provincie Luik, teljaren 1910, 1937, 1947, 1961 en 1970	47
1.7	Het aantal Nederlanders en Duitsers werkzaam in de Luikse mijnen, ondergronds, 1951-1969	61
1.8	De regionale herkomst van de Italiaanse gastarbeiders in de Luikse mijnen, aantallen uit de selecte steekproef FNROM (N=245), 1946-1964	63
1.9	De nettoproductie bij de Nederlandse en Luikse steenkolenmijnen, 1900-1974 (in duizend ton)	67

1.10	Het aantal arbeiders (ondergronds en bovengronds) in de Nederlandse en Luikse mijnen, 1904-1974	67
2.1	De evolutie van het totaal aantal arbeidsters in de Belgische steenkoolnijverheid, 1891-1902	80
2.2	Het aantal vrouwen ondergronds in de Belgische mijnen (per leeftijds-categorie), 1891-1902	80
2.3	Het aantal vrouwen bovengronds in de Belgische mijnen (per leeftijds-categorie), 1891-1902	81
2.4	De lengte van het dienstverband	87
2.5	De periode tussen de dienstverbanden	89
2.6	De afwezigheid per maand	89
3.1	De nettoproductie in het Luikse bekken (x 1.000 ton), 1900-1974	100
3.2	Het totale aantal arbeiders, het aantal Belgische en buitenlandse arbeidskrachten in de Luikse mijnen, 1904-1973	101
3.3	De verdeling van de buitenlandse mijnwerkers naar nationaliteit in de Luikse mijnen, november 1923	105
3.4	De verdeling van de buitenlandse mijnwerkers naar nationaliteit in de Luikse mijnen, december 1954	109
3.5	De verdeling van de buitenlandse mijnwerkers naar nationaliteit in de Luikse mijnen, december 1958	111
3.6	De percentages buitenlanders in personeelsbezetting ondergronds en bovengronds bij de Luikse mijnen, 1951-1973	112
3.7	De verdeling van de buitenlandse mijnwerkers naar nationaliteit in de Luikse mijnen, december 1965	113
3.8	Het percentage buitenlanders in de Luikse mijnen, 1930-1973	114
4.1	Het totale aantal arbeiders, het aantal Belgische en buitenlandse arbeidskrachten in de Luikse mijnen, 1930-1960 (per 31 december)	118
4.2	De ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit in de Luikse mijnen (in kg per arbeider per dienst van 8u-netto), 1920-1950	121
4.3	De steenkolenproductie in het Luikse bekken (x 1.000 ton), 1930-1950	122
4.4	De geboorte- en vestigingssaldi in de Luikse regio (jaarlijkse gemiddelden), 1857/65-1962/64	123
4.5	De bevolking naar leeftijd in de Luikse regio (in promille), 1947	125
4.6	De bevolking naar leeftijd in België (in promille), 1947	125
4.7	Het aantal Duitse krijgsgevangenen tewerkgesteld in de Luikse mijnen, 1945-1947	141
4.8	Het verschil in rendement tussen de vrije arbeiders en de Duitse krijgsgevangenen in het Luikse bekken, 1946	142
5.1	Het relatieve arbeidsverloop in de Luikse mijnen, 1947-1972	153
5.2	Het aandeel Belgen en buitenlanders in het arbeidsverloop in de Luikse mijnen, 1947-1972	154
5.3	Het relatief arbeidsverloop in de Luikse mijnen, ondergronds, 1951-1968	155
5.4	Het saldo van in- en uitstroom van de Luikse mijnen, 1947-1972	159

5.5	Het saldo van in- en uitstroom naar nationaliteit in de Luikse mijnen (ondergronders), 1951-1972	159
5.6	Het aandeel van 14-30-jarigen in de totale ondergrondse bezetting, 1956-1976	160
5.7	De gemiddelde leeftijd van de ondergronders in het Luikse bekken, 1956-1976	160
5.8	De jaarlijks inkomende Belgen en buitenlanders in de Luikse mijnen als percentage van hun totale bezetting, 1947-1972	162
5.9	De afkomst van de ingetreden ondergrondse arbeiders in de Luikse mijnen, 1955-1975	163
5.10	Het arbeidsverloop van en naar het Luikse bekken, 1950-1969	164
5.11	De winst van of verlies aan mijnwerkers uit andere Belgische bekkens, 1950-1969	164
5.12	De jaarlijks vertrokken Belgen en buitenlanders als percentage van hun totale bezetting, Luikse mijnen, 1947-1972	165
5.13	De jaarlijks vertrokken ondergrondse arbeiders naar nationaliteit als percentage van hun totale bezetting, 1950-1972	166
5.14	De redenen voor het vertrek van ondergrondse arbeiders uit de Luikse mijnen, 1955-1975	167
5.15	Het overlevingspercentage in de steekproef FNROM als geheel (naar uittredejaar)	170
5.16	Het overlevingspercentage naar intredecohortes (steekproef FNROM naar uittredejaar)	170
5.17	De overlevingspercentages naar afkomst, intredecohort 1924-1930	174
5.18	De overlevingspercentages naar afkomst, intredecohort 1931-1944	174
5.19	De overlevingspercentages naar afkomst, intredecohort 1945-1955	175
5.20	Het gemiddeld aantal gewerkte dagen per maand in de Luikse mijnen, 1930-1940	181
5.21	Het gemiddeld aantal gewerkte dagen per maand in de Luikse mijnen, 1946-1966	182
5.22	Het gemiddeld aantal gewerkte dagen in de Luikse en Kempische mijnen, per jaar (1930-1966)	183
5.23	Het gemiddeld aantal gewerkte dagen per jaar (geboortecohort 1910 en 1920)	183

Tabellen

1.1	De gemiddelde productie en de ondergrondse personeelsbezetting in de Luikse mijnen, vergeleken met de Kempische en Nederlandse mijnen, 1928-1968	35
1.2	De geboortecijfers in de Belgische provincies, 1846-1912 (indexcijfers, 1846=100)	45
1.3	Het geboortecijfer per gemeente, Belgen en buitenlanders, 1963-1964	65
2.1	Het aantal werknemers in de steenkoolnijverheid naar geslacht (voor alle leeftijden), 1846, 1880 en 1896	79
2.2	Het aantal vrouwelijke arbeidskrachten naar leeftijd in het Luikse bekken, 1895-1900	82
2.3	De ordening van de mijnwerksters naar het aantal dienstverbanden	88
2.4	Het verband tussen het aantal dienstverbanden en het aantal verschillende	

werkgevers	91
2.5 De gemiddelde daglonen in Luik voor 1846 (in BEF)	94
2.6 Het gemiddeld netto-dagloon ondergronds in de Belgische steenkool- nijverheid, 1895-1900 (in BEF)	95
3.1 Het aantal Belgen, buitenlanders en Duitse krijgsgevangenen in de Luikse mijnen, 1945-1946	108
3.2 De geografische spreiding van <i>displaced persons</i> (DP's), 1947	110
4.1 De arbeidsproductiviteit in de steenkolenmijnen in enkele Europese landen	120
4.2 Het aantal geboortes per 1.000 gehuwde vrouwen in de leeftijdsklasse 15 tot 50 jaar in België, in de provincie Luik en in enkele Luikse gemeenten met een belangrijke industriële bevolking, 1880-1961	124
4.3 Het aantal en aandeel buitenlanders onder de Luikse mijnwerkers, 1938-1947 (per 31 december)	127
4.4 Het aantal tewerkgestelde Russische krijgsgevangen in de Luikse mijnen per maand in 1943 en 1944 (tot en met juli)	129
5.1 Het vertrek uit de Luikse mijnen. Cumulatieve percentages van het totaal aantal mijnwerkers in de intredecohort	171
5.2 Het percentage Belgische mijnwerkers woonachtig buiten de Luikse regio en buiten de provincie Luik bij het eerste dienstverband	172
5.3 De geografische herkomst van de arbeiders in de Luikse mijnen naar geboorte- plaats, 1924-1966	173
5.4 Het vertrek uit de Luikse mijnen naar afkomst. Cumulatieve percentages van het totaal aantal mijnwerkers naar afkomst in de intredecohort	175
5.5 De gepresteerde diensttijd per intredecohort, alle dienstverbanden onder- grondse mijnwerkers	177
5.6 De gepresteerde diensttijd naar afkomst (Luikenaren, pendelaars en buiten- landers), alle dienstverbanden	178

Tabellen bijlagen

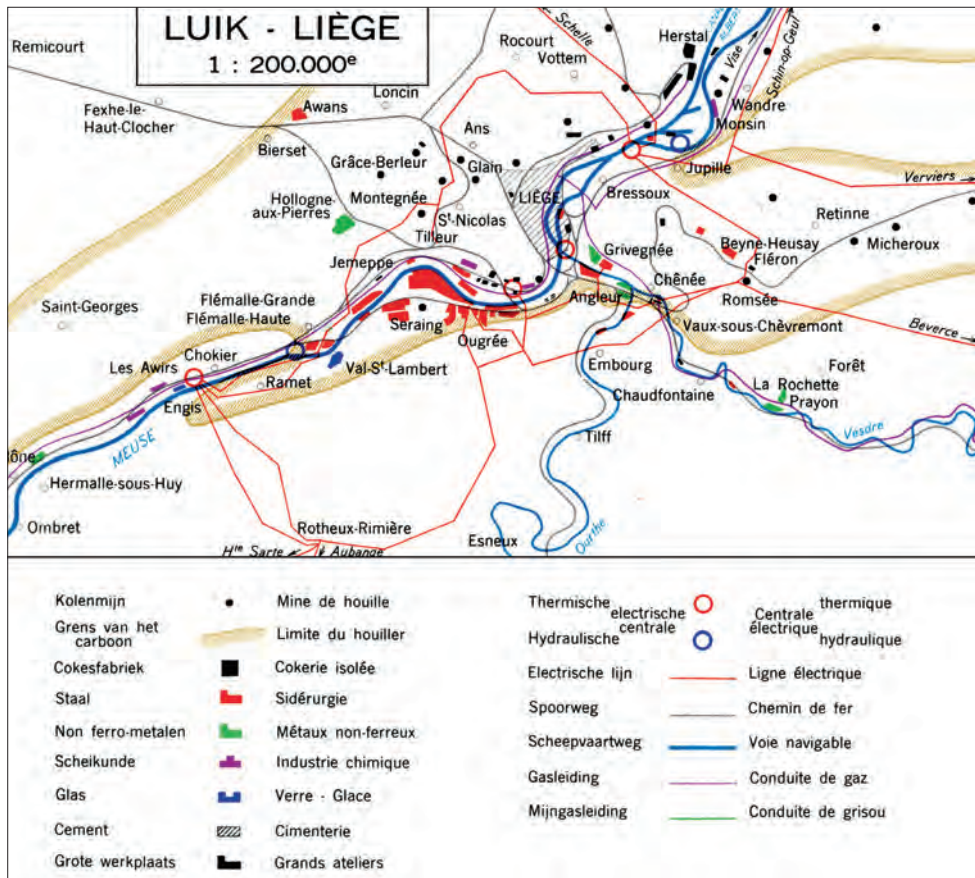
B.1 De aard van de beloning en de arbeidsduur van houters in het Luikse bekken in 1896	200
B.2 De houterslonen in het Luikse bekken in 1896	201
B.3 De loonkosten in de steenkoolnijverheid in de landen van de EGKS, in BEF	203
B.4 Het aantal personeelsleden onder akkoordlonen per mijn in 1956	204
B.5 De berekeningswijze van de akkoordlonen van ondergronders in 1956	205
B.6 De gemiddelde nettolonen per dag of per dienst in het Luikse bekken in BEF, 1904-1966	206
B.7 De inkomende en uitgaande Belgen per jaar, 1947-1972	217
B.8 De inkomende en uitgaande buitenlanders per jaar, 1947-1972	218
B.9 De gebruikte codes voor de bekkens en NV's	225
B.10 De gebruikte codes voor de mijnzetels	225

Kaarten

1	Het aandeel van de mannelijke mijnwerkers in het bevolkingsaantal per gemeente in de provincies Luik en Limburg (woonplaats), 1910	52
2	Het aandeel van de mannelijke arbeiders in de extractieve nijverheid op de totale bevolking per gemeente in de Luikse regio, 1947	53
3	Het aandeel van de mannelijke arbeiders in de extractieve nijverheid op de totale bevolking per gemeente in de provincie Luik, 1961	54
4	De woonplaats van de mijnwerkers werkzaam bij de S.A. des Charbonnages d'Espérance et Bonne Fortune, 1909	55
5	De woonplaats van de Belgische mijnwerkers werkzaam bij de S.A. des Charbonnages d'Espérance et Bonne Fortune, 30 juni 1953	56
6	De woonplaats van de mijnwerkers werkzaam bij de S.A. des Charbonnages d'Ougrée-Marihay, 1909	57
7	De woonplaats van de Belgische mijnwerkers werkzaam bij de S.A. des Charbonnages d'Ougrée-Marihay, 30 juni 1953	58
8	De woonplaats van alle Belgische mijnwerkers werkzaam in de Luikse steenkoolnijverheid, 30 juni 1953	59
9	Het aantal mijnwerkers in de Luikse regio naar woonplaats, Belgen en vreemdelingen/buitenlanders, 1947	64

Verklaring der tekens in tabellen en bijlagen

- de gegevens ontbreken
- nul
- o (o,o) het getal is minder dan de helft van de gekozen eenheid
- Niets (blank) een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen

Het Luikse bekken: industrie en infrastructuur, ca. 1950. Atlas van België, uitgegeven door het Nationaal Comité voor Geografie (Brussel 1950-1972) blad 40 (inzet: Luik).

Woord vooraf

Over het algemeen is onderzoek doen en promoveren, *doctoreren* zoals de Vlamingen het noemen, een eenzaam gebeuren. Toch is het dankzij heel veel mensen dat ik deze opgave heb kunnen voltooien. In die zin was er enige gelijkenis tussen het traject van promoveren en mijn geliefde onderwerp, het mijnwerkersberoep. Een zware, uitdagende job, met soms weinig licht aan het einde van de tunnel, werd draaglijk door samenwerking, inspiratie en kameraadschap.

In de eerste plaats ben ik uiteraard mijn promotor Ad Knotter en copromotor Willibrord Rutten dankbaar voor hun begeleiding, constructieve kritiek, geduld en begrip. Dat dit boek nu voor u ligt is mede hun verdienste. In dat licht zeg ik ook dank aan de Stichting Maaslandse Monografieën, die bereid was mijn onderzoek in haar reeks op te nemen, en aan Uitgeverij Verloren. Ella Muyres-Schilder was mijn steun en toeverlaat bij het drukklaar maken van het boek. De schitterende foto's zijn afkomstig van de documentatiecentra van vzw Blegny-Mine en het Musée de la Vie Wallonne te Luik. De mooie GIS-kaarten werden verzorgd door Erwin Steegen, afdelingshoofd Archieven en collecties bij het Regionaal Historisch Centrum voor Limburg.

Ook een woord van dank aan Eric Vanhaute, hoogleraar economische en sociale geschiedenis aan de UGent. Door zijn aanmoediging te solliciteren ben ik in Maastricht terechtgekomen. Voor die onderzoeksplaats dank ik de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), hoogleraar Ad Knotter en de Universiteit Maastricht.

Historisch onderzoek doen is niet mogelijk zonder de bereidwilligheid en hulpvaardigheid die ik heb ontmoet bij verschillende archiefinstellingen. In het bijzonder dank ik Bruno Guidolin van het CLADIC, Ludo Bettens van het IHOES, Eric Verbraeken van het RIZIV en de medewerkers van het Rijksarchief Hasselt en het Rijksarchief Luik. Verder kreeg ik welkome ondersteuning van professor Eric Geerkens (Universiteit Luik), onder meer bij het raadplegen van de archieven van het Mijnwerkerspensioenfonds, en van Thei Dibbets die, als vrijwilliger, de carrières van honderden mijnwerkers heeft ingevoerd in de computer.

Voor een jarenlange, prettige en inspirerende samenwerking dank ik Serge Langeweg. Samen gingen we de uitdaging aan de bijzonderheden van de arbeidsmarkt voor mijnwerkers te ontdekken. Dat gaandeweg de verschillen tussen de Luikse en Nederlandse markt groot bleken, zorgde voor al maar interessantere discussies. Toen Bart Delbroek, mede-koempel, maar dan uit de Kempen, zich ook in de discussie mengde ontstond er een ware euregionale vergelijking. Doorheen de jaren werd mijn onderzoek ook gevoed door opmerkingen en aanvullingen van Leen van Molle, Frank Caestecker, Ben Gales, Peter Scholliers, Ernst Homburg, Hans Kasper en vele mede-aio's. Voor de inspirerende en bemoedigende gesprekken gedurende de eindspurt ben ik Fabian zeer dankbaar.

Dat ik mij bijzonder snel thuis voelde in Maastricht had alles te maken met de collega's van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg (SHCL), waar ik mijn werkplek had. Naast de nodige professionele ondersteuning boden ze mij gedurende bijna zes jaar een hechte vriendschappelijke basis. Ik had het geluk na mijn tijd bij het SHCL nog meer fijne collega's te treffen: bij het E,til, bij Continium en bij Erfgoedcel Mijn-Erfgoed. Zij toonden altijd veel interesse en ik kon steeds rekenen op hun begrip.

Verder een dikke merci aan al die vrienden en familieleden die soms, wellicht tot vervelens toe, moesten aanhoren hoe het gesteld was met het onderzoek en de mijnwerkers. Niettemin werd er steeds geïnformeerd en geluisterd. Tot slot, maar niet in het minst, ben ik dankbaar dat ik gaandeweg het traject ook nog een wederhelft heb gevonden in Maastricht. Niet velen is het gegeven zoveel interesse, ondersteuning en vertrouwen te krijgen.

Maastricht, januari 2014